

CERCETĂRI AEROFOTOGRAFICE LA HISTRIA

I

OBSERVAȚII ASUPRA ORGANIZĂRII SPAȚIALE ÎN NECROPOLA HISTRIEI

PETRE ALEXANDRESCU

Într-un studiu consacrat formării orașului grec, Carl Schuchardt definea, la începutul secolului nostru, concepția tradițională asupra dezvoltării topografice a polisului. Învățatul german recunoștea în lumea elenă o evoluție similară aceleia parcurse de orașele medievale germane și caracterizată prin instalarea și dezvoltarea unor așezări civile în jurul locurilor de refugiu, apărate natural sau fortificate. Un asemenea punct de vedere se integra concepției vremii, care proiecta asupra întregii civilizații grecești caracteristicile pe care filologii veacului romantic credeau a le fi stabilit pentru Atena lui Pericle. Dezvoltarea studiilor de topografie comparată, datorate în special lui Armin von Gerkan, a dus, după primul război mondial, la modificări substanțiale. Una dintre acestea a fost identificarea, alături de grupul *orașelor-acropolă*, adesea cu ascendență miceniană, a unui al doilea grup, mult mai numeros de *orașe de cîmpie*, născute fie prin actul unui fondator, fie prin înființarea *ex nihilo* a unei colonii. După al doilea război mondial cercetările urbanistice au înregistrat un nou salt, exprimat de sinteza lui Roland Martin, *L'urbanisme dans la Grèce antique*, 1956, urmate de progresele unei discipline ajutătoare, care abia se năștea: fotografia aeriană. Este locul de a aminti aici uriașul material aruncat în discuție de J. Bradford, *Ancient Landscape*, 1957, sau recenta cartare a zonelor arheologice ale Italiei, întocmită sub conducerea lui Dinu Adameșteanu. Un cîmp vast pentru comparații se deschide acum cercetătorilor de topografie a orașului grec, atât sub unghiul structurii lui urbanistice, cît și sub acela al funcției în ținutul unde a luat ființă.

Acestor preocupări li s-a adăugat, după cel de-al doilea război mondial, o serie de investigații întreprinse în spațiul agricol al orașului grec. Așa cum s-a spus recent, „învățații au trecut dincolo de incinte“ și chestiunile referitoare la populațiile din *chora* și la raportul dintre oraș și teritoriul său agricol rețin atenția arheologilor. Rezultatele aduse de cercetarea teritoriilor orașenești, în special în mediul

colonial, au adus date noi despre procesul de populare, urmărit nu numai între limitele incintelor, ci în toată regiunea pe care el avea cu timpul să o domine. În cadrul acestei ample problematice, cercetarea se orientează către cele două componente ale polisului grec, orașul și *chora*, concepute dependent una de cealaltă, și constituind laolaltă ceea ce se numește astăzi „spațiul civic“.

Observațiile făcute în ultima vreme la Histria vin să introducă un al treilea element, însă neluat în seamă: necropola. Din punct de vedere al organizării spațiale a polisului grec — mai ales cînd este vorba de colonii — amplasarea și ordonarea cimitirului sau cimitirelor se pune în aceeași măsură colonistilor greci, ca și aceea a așezării și a teritoriului agricol. În raportul său de la colocviul de la Taranto 1967, G. Vallet atrăgea atenția asupra importanței necropolelor în organizarea orașului grec: „il ne semble pas douteux que les zones des nécropoles constituaient, au même titre que les rues, les places et la zone périmétrale de la ville, un domaine fixé par la communauté“. În studiul binomului *polis-chora*, se intercalează deci un factor de aceeași importanță. Orașul mortilor se dezvoltă în strînsă legătură cu aglomerarea urbană și el reclamă un spațiu de creștere considerabil. Cum de cele mai multe ori poziția necropolei este între oraș și *chora*, nu este oare firesc să presupunem că, încă de la fundare, a fost fixată aria funerară? De vreme ce cercetările recente au dovedit o corelație între rețeaua urbană și lotificarea agricolă, chiar *ab urbe condita*, nu trebuie căutată și o lotificare a domeniului funerar? Iată cîteva întrebări la care cercetările întreprinse de noi în necropola tumulară de la Histria au încercat să dea un răspuns.

Ruinele coloniei mileziene a Histriei se află pe malul unui vechi golf al Mării Negre. Oscilațiile nivelului apelor mării și nisipurilor depuse de curenții litorali au schimbat complet configurația regiunii, închizînd golful și înecînd o parte din oraș și de necropola sa. Astfel Histria, instalată în antichitate la marginea unei întinse cîmpii litorale, se găsește astăzi în mijlocul unor lagune și lacuri¹.

Săpăturile întreprinse începînd din 1955 în necropola tumulară au dus la obținerea unor observații importante, publicate în al doilea volum al seriei monografice *Histria*. De curînd, la îndemnul lui Dinu Adameșteanu, am întreprins o cercetare a regiunii pe o serie de fotografii obținute la anotimpuri și la înălțimi diferite, urmate de săpături de verificare. Aceste examene au dus la obținerea unor date noi privind împărțirea spațiului Histriei și a împrejurimilor, susceptibile — cred — a interesa discuțiile care se poartă aici.

Pe fotografiile aeriene se observă cu claritate drumurile care pornesc radial de la Histria și se îndreaptă către așezările situate la o depărtare mai mare sau mai mică de orașul grecesc. Aceste drumuri urmărite pe fotografii pe mulți kilometri, înlesnesc acum înțelegerea funcției economice și topografice a coloniei mileziene, ca centru al unei constelații de așezări rurale. În partea de NV a Histriei, drumurile

¹ Petre Alexandrescu, *Peisajul histrian în Antichitate, Pontica III*.

traversează o parte din întinsa ei necropolă tumulară. Aceasta a format obiectivul principal al investigației aerofotografice. La prima vedere, însă, necropola de N se prezintă ca o îngrămădire haotică de sute și sute de tumuli. În special pe fotografiile aeriene realizate la înălțime mică, pe care se disting toți tumulii, chiar și cei aplatizați, densitatea acestor monumente părea să desfidă orice încercare de sis-

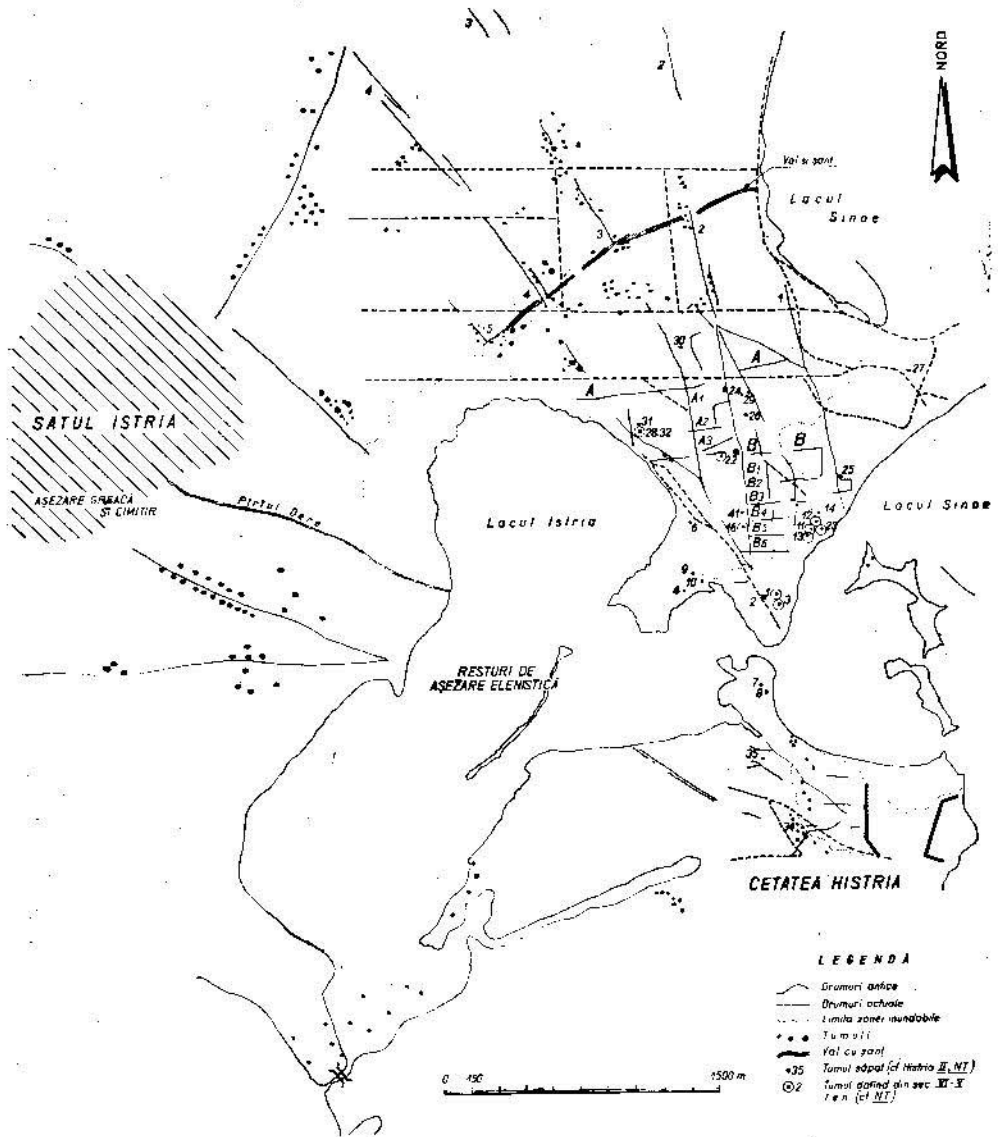

Fig. 1

tematizare. Este meritul lui Dinu Adameșteanu de a fi remarcat, pe mozaicul aerian publicat în volumul *Histria II*, prezența unor rețele de drumuri, care par a indica o parcelare a teritoriului funerar².

Iată pe scurt observațiile obținute de noi.

Înainte de a discuta aceste drumuri, îmi permit să prezint un monument situat în partea de NV a necropolei și în strânsă legătură cu acestea. Este vorba de un val aplatizat care închide peninsula necropolei septentrionale pe direcția VSV-ENE. O cercetare de suprafață, întreprinsă în 1962 împreună cu Vl. Zirra, ne-a permis identificarea lui pe unele porțiuni. El apare de altfel și pe o schiță a regiunii întreprinsă de P. Polonic. Valul are o lungime de aproape 2 km. Jumătatea vestică, cu un traseu rectiliniar, are orientarea SV-NE; jumătatea răsăriteană are orientarea VSV-ENE, cu o ușoară arcuire către SE. Valul este întovărășit de un șanț, pe tot traseul său, pe frontul dinspre continent. La acest val ajung patru drumuri care vin dinspre interior, întrepîndu-se către Cetate, și traversînd necropola septentrională. Un al cincilea drum se îndreaptă în aceeași direcție și este situat chiar pe malul lacului Sinoe, parțial mîncat de ape. Pe fotografe se poate vedea clar că trei dintre aceste drumuri (2, 3 și 4) taie valul. Intersecția drumului 3 nu este clară pe nici una dintre fotografe.

În general tumulii nu ating valul, cu două excepții: la capătul vestic al monumentului se află un tumul mare care îl decupează, instalîndu-se deasupra lui. Interesantă este situația din dreptul intersecției dintre drumul 2 și val. Se observă că valul acoperă, la V de intersecție, trei tumuli mici și la E de acesta un alt tumul mic. În schimb la V de aceeași încrucișare, pe fotografele din 1959, se observă cu claritate un tumul care se așează peste val, decupîndu-l. Este de presupus, cel puțin după aceste observații, că valul a fost ridicat în perioada de funcționare a cimitirului tumular.

Problema funcției valului este dintre cele mai dificile. Se observă că acesta marchează o limită dintre densa aglomerare a movilelor funerare din peninsula necropolei și situația de la NV de val, unde tumulii se grupează numai de-a lungul drumurilor. Ca o ipoteză de lucru considerăm că acest val a putut avea pe lângă o funcție defensivă și una de hotar de peribol între teritoriul destinat necropolei și acela al teritoriului agricol. În favoarea acestei ipoteze se așează și observațiile cu privire la distanțele dintre cele 5 drumuri, la incidența lor cu valul. Distanța dintre drumuri este constantă (circa 460 m). De asemenea, distanța dintre drumul 5 și drumul antic care vine dinspre apus și se oprește, la nord de pîriul Dere, în zona inundabilă a lacului Istria, reprezintă dublul distanței dintre celelalte drumuri (circa 920 m). În această situație credem că distribuția drumurilor, în zona de la NV de val reprezintă prima indicație cu privire la lotificarea agricolă a *chorei* Histriei.

² Dinu Adameșteanu, rec. la *Histria II*, *Archeologia Classica*, 1967, p. 374 urm.

Revenind acum la descrierea drumurilor din interiorul teritoriului funerar, observăm prezența a două sisteme rutiere, cu orientări diferite, parțial suprapuse. Primul se compune dintr-o serie de drumuri aproape rectilinii, care se taie unele pe altele în unghi drept. Acest sistem se orientează în general N-S (resp. E-V), cu o ușoară abatere către V. Această rețea împarte zona meridională a necropolei într-o serie de parcele rectangulare. Până acum nu am putut realiza decât schița pe care o prezint aici, reprezentând o transcriere a drumurilor văzute pe serii diferite de fotograme. De aici rezultă imposibilitatea în care ne aflăm de a da distanțe exacte.

În țesătura de drumuri care brăzdează necropola septentrională se distinge un al doilea sistem rutier. Este vorba de drumuri cu un traseu mai puțin rectiliniu, dar care în general par să urmeze orientarea NNV-SSE (resp. ENE-VSV). Unele dintre drumurile acestea se „țes“ cu cele ale sistemului prezentat înainte, altele par a-i tăia. Ar putea fi vorba eventual de o a doua lotificare funerară, efectuată în terenuri anterior parcelate după sistemul N-S.

Cîteva cuvinte despre raportul dintre rețelele rutiere și tumuli. În primul rînd accentuez asupra faptului, observat și de Dinu Adameșteanu, că nici un tumul nu este tăiat de drumuri, fie principale, fie secundare. Cîteva tumuli acoperă sau blochează însă unele drumuri. Acestea aparțin sistemului rutier S-N, E-V, și sînt drumuri secundare. Înăuntrul parcelelor, tumulii au tendința de a se aglomera către drumuri, fără a lăsa complet neocupat interiorul. Dintre drumurile care apar în interiorul teritoriului funerar, cele evidente și deci cele mai intens circulate sînt drumurile care leagă Cetatea cu ținutul de la NV.

În urma transgresiunilor marine, legătura dintre teritoriul necropolei de N și acela pe care se află astăzi cetatea Histria a fost tăiată. Nu se poate deci urmări traseul acestor drumuri principale pînă la așezarea urbană. Se poate presupune însă că drumurile care veneau din *Hinterland*-ul coloniei milesiene nu se opreau ca astăzi, pe malul lacului, ci ajungeau pînă la oraș. Ținînd seamă de unele observații formulate de D. Adameșteanu și de noi înșine, ni se pare posibil de formulat chiar ipoteza potrivit căreia nu numai aceste drumuri ajungeau în Antichitate pînă la orașul grecesc, ci și necropola sa. Ea a putut începe chiar sub zidurile Histriei, porțiunea situată pe locul actualului golf al lacului Sinoe, fiind apoi înecată de apele de transgresiune. Ceea ce s-a păstrat astăzi din necropola septentrională se află pe platoul înalt de la NNV de Cetate și pe o îngustă porțiune inundabilă de la poalele lui, devenită o plajă a lagunei. Astfel sîntem lipsiți de posibilitatea de a cerceta sub raport planimetric relația dintre parcelarea funerară și aceea urbană, între rețeaua de drumuri care brăzdau de-a latul și de-a lungul necropolei de N și rețeaua stradală a orașului.

Iată acum cum se încadrează aceste noi observații în cercetările mai vechi făcute de noi în acest cimitir. Tumulii din secolele VI—IV

*Lacul
Sinoe*

*Lacul
Istria*

*Lacul
Sinoe*

I.e.n., se află răspinziți în majoritatea lor la sudul drumului B, doi dintre aceștia se află în fișia dintre drumurile A și B. Către apus ei nu depășesc drumul 3. Limita lor de răspindire către răsărit nu ne este cunoscută din pricina modificărilor litoralului antic. În porțiunea în care se află acești tumuli, cei mai vechi ai necropolei, a fost identificată și rețeaua de drumuri cu orientarea N-S, E-V. Așa cum am arătat, nici unul dintre tumulii aflați în această parte a necropolei septentrionale nu este tăiat de drumurile acestei rețele. Presupunem deci că aceste drumuri reprezintă indiciile lotificării funerare din prima perioadă de funcționare a necropolei septentrionale, prin care a fost destinată și organizată pentru a primi pe cei morți o întinsă porțiune la N de Cetate, poate pînă în dreptul drumului A. Acest drum pare să nu fi fost depășit o vreme destul de îndelungată, de vreme ce la N de el nu a fost încă descoperit nici un tumul de epocă grecească. Dincolo de acestea apar pînă acum numai tumuli de epocă romană. Este posibil deci ca într-o vreme tîrzie, poate romană, să se fi ivit necesitatea extinderii necropolei septentrionale, poate însoțită de o nouă parcelare funerară.

În punctul în care ne aflăm cu expunerea noastră, trebuie să atragem atenția asupra stadiului de început în care se află cercetarea noastră. Fotografiiile pe care le-am avut la dispoziție nu sînt întru totul adecvate investigației arheologice. Se impune cu necesitate continuarea acestei cercetări și asocierea lor cu o ridicare topografică, după indicațiile fotografiilor aeriene. O asemenea ridicare ar putea oferi, abia ea, rapoartele de suprafață și de lungime necesare pentru aflarea rației planimetrice antice și, în fond, a modalității practice de organizare a teritoriului din imediata vecinătate a orașului. Pe de altă parte, în descifrarea rețelei rutiere trebuie avut în vedere, din capul locului, faptul că, în forma în care această rețea de drumuri ne apare astăzi, o constituie rezultatul „înghețat“ al unei lungi perioade istorice. Evident, nu toate drumurile care se văd astăzi au funcționat concomitent. Să avem în vedere, de aceea, verificarea acestor date prin săpături organizate, efectuate în puncte cheie.

Pe planul pe care lucrează actualmente cercetarea modernă în domeniul de curînd deschis al investigației arheologice și care este acela al organizării spațiale grecești, cu un număr încă foarte redus de documente, orice descoperire este menită a contribui la fixarea jaloanelor generale. Cum în momentul de față Histria oferă primele indicii ale unei lotificări funerare în lumea greacă, ea nu poate să nu intre în discuția generală a acestei probleme, chiar dacă observațiile obținute sînt încă în faza de început.

Trebuie să semnalez totuși că unele similitudini se vor putea poate stabili cu necropolele tumulare ale orașelor nord-pontice. Deși, după știința noastră ele nu au fost încă examinate prin fotografii

aeriene, îmi permit să prezint înaintea dumneavoastră un relevu făcut în necropola Olbiei.

Într-un studiu dedicat releveurilor făcute în veacul al XIX-lea, A. Karasiov dă un plan destul de schematic al Olbiei și a împrejurimilor ei imediate, însoțit de unele comentarii³. Arheologul sovietic utilizează în special un relevu efectuat în 1848 de A. S. Uvarov, prețios pentru notațiile din necropola tumulară a acestei colonii, mult mai puțin deranjată atunci decât astăzi. Necropola înconjoară orașul în forma unui arc de cerc. „Pe toate planurile — scrie autorul — apar viroage puțin adânci în formă de benzi înguste, traversind necropola pe direcții variate, în linie dreaptă, independente de formele de relief, chiar tăind văile apelor. Se poate presupune că ele nu sînt naturale ci artificiale și că reprezintă drumuri⁴. A. Karasiov constată că distanțele între drumurile principale, la punctul lor de ieșire de pe teritoriul funerar, sînt constante (530 m). Se recunosc și câteva drumuri secundare, paralele între ele. În sfîrșit, se semnalează urmele unui val, însoțit de un șanț, care delimitează zona funerară.

În general însă indicații cu privire la parcelarea funerară în cimitirele grecești sînt firave. Remarcăm totuși observațiile obținute de către K. Kübler, la Kerameikos, în necropola din epoca geometrică, unde au apărut limitele unui „sector funerar (Gräberbezirk), împărțit în parcele dreptunghiulare (Gräberfelder)⁴. De asemenea în ultimul timp au apărut asemenea indicii în unele necropole tumulare etrusce.

În general, în știința noastră formarea cimitirelor este concepută după o formulă elementară: cimitirul se instalează într-un spațiu limitat, numit nucleu, și se dezvoltă în jurul acestuia mai mult sau mai puțin în sens centrifugal. În explicarea dezvoltării necropolei tumulare a Histriei am pornit noi înșine de la această idee în *Histria II*. Cercetările aerofotografice vin însă să tulbure această imagine. Dacă, așa cum presupunem acum, coloniștii greci au întreprins o organizare integrală a celor trei sectoare din spațiul lor civic, oraș, necropolă, chora, atunci se pune problema unui spațiu destinat *ab urbe condita* pentru înmormîntări.

Cît privește modalitatea ocupării unui asemenea domeniu funerar sîntem reduși deocamdată la ipoteze. Un anumit paralelism a trebuit să existe între mecanica ocupării teritoriului viitorului oraș și aceea a celui afectat cimitirului. Pentru aglomerările urbane ne vom referi la exemplele recent puse în discuție de cercetările întreprinse în Sicilia și Italia.

În aceste colonii s-a constatat, încă din epoca arhaică, existența unei împărțiri ortogonale, să-i spunem cu un termen impropriu pre-hippodameice, a zonelor de locuire. Este drept că nu s-a putut stabili nicăieri încă dacă acest plan ortogonal urcă în timp pînă chiar la momentul în-

³ A. Karasiov, MIA 50, 1956, p. 30.

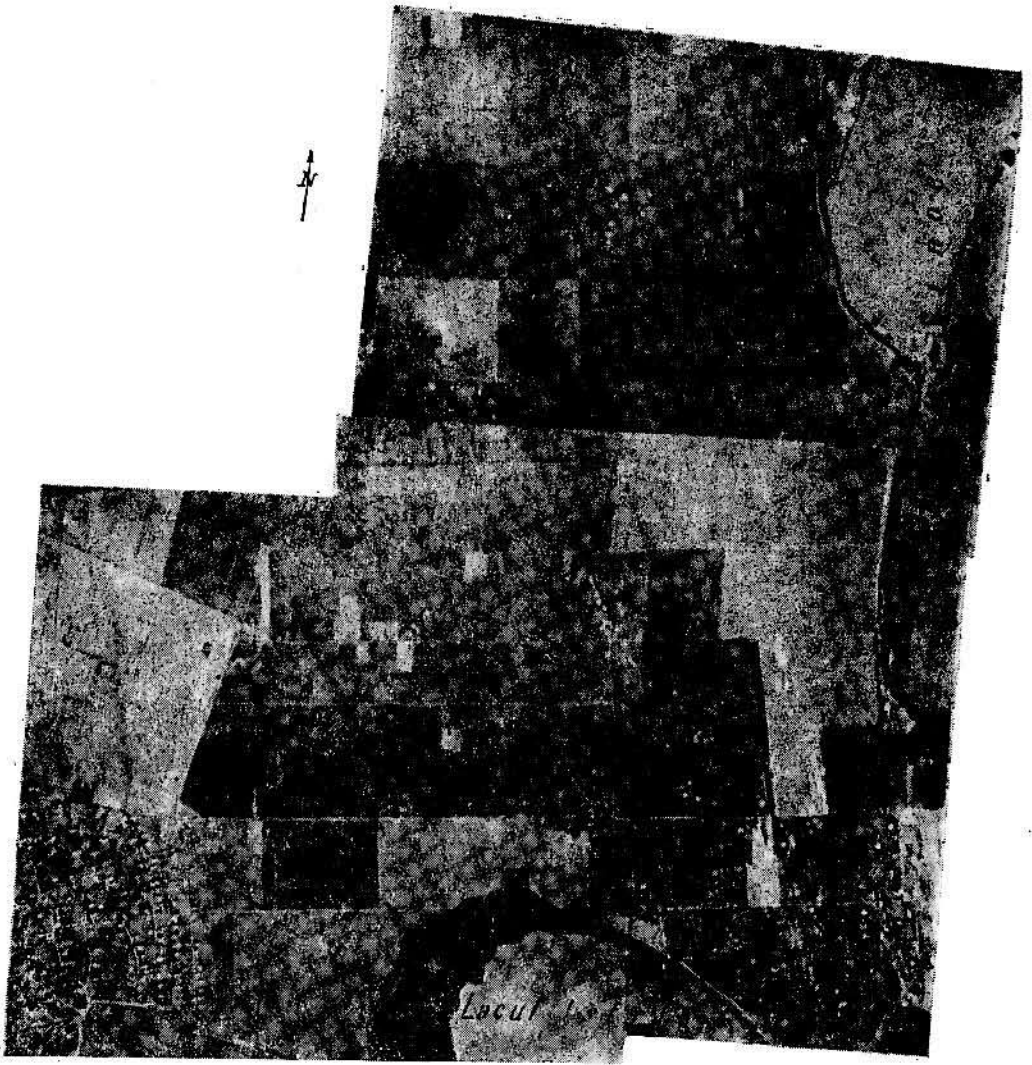
⁴ K. Kübler, *Kerameikos V* 1, p. 17 urm.

temeierii, deoarece resturile arheologice din etapa inițială de existență a coloniilor nu au putut fi decât rareori surprinse. Dar s-a observat, deocamdată numai la Megara Hyblaea, că deja la începutul veacului al VII-lea î. e. n., puținele edificii descoperite, de caracter public sau privat, sînt aliniate deja pe rețeaua ortogonală, prefigurînd structura viitorului oraș. Aici este locul de a arăta că unele cercetări concomitente întreprinse în coloniile occidentale și nordpontice converg către schițarea unui tablou cvasi sătesc al primelor instalații coloniale grecești, în care distribuția locuințelor înăuntrul *insulelor* este rară, terenurile virane sau grădinile ocupînd suprafețe considerabile. Este interesant de adăugat că în perioadele în care aglomerarea urbană se intensifică, rămîn încă în unele orașe terenuri virane neconstruite și incluse de incintă (Agrigent, Paestum, Capua, Pompei). În aceste condiții se poate discuta asupra raportului dintre modalitatea de ocupare a rețelei urbane și aceea a celei funerare. În cadrul suprafeței acordate cimitirului s-a început utilizarea mai multor parcele concomitent. Acest postulat depinde însă în mare măsură de semnificația actului însuși al lotificării funerare. Sîntem din nou reduși la ipoteze... Ele nu pot fi formulate decît tot în raport cu semnificația lotificării urbane. R. Martin observă că „reglementări destul de precise par a fi fost luate... în unele orașe coloniale sau în orașe rezultînd dintr-un sinoicism. Se pare că la Mantinea, oraș fondat între 461—454 î. e. n. repartizarea cartierelor s-a făcut după listele de triburi. La Thourioi de asemenea repartitia pe care ne-a transmis-o Diodor cu privire la întemeiere lasă să se înțeleagă că diviziunea așezării se întemeia pe atribuirea diferitelor cartiere diverselor contingente pe care Grecia le adunase”⁵. Exemplele sînt restrînse, dar este de presupus că legăturile de sînge, tribale, au trebuit să joace un rol de seamă la instalarea coloniștilor, mai ales într-o vreme timpurie. La aceasta se adăugau diferențele de statut juridic și social între grupurile de fondatori și acei *ἑποικοὶ* coloniști veniți izolat sau în grup, după organizarea coloniei⁶. În sfîrșit, diferențele

⁵ R. Martin, *L'urbanisme dans la Grèce Antique*, 1956, p. 57.

⁶ Nu trebuie uitat că în grupul primilor coloniști se găseau nu numai greci din metropolă. În cazul coloniilor mileziene problema diversității provenienței grupelor de „întemeietori” se pune cu atît mai stringent cu cît, după tradiție, Miletul a întemeiat, numai în Marea Neagră, 90 de colonii. Nu este exclus deci ca în mișcarea de colonizare condusă de Milet să fie fost atrași greci din mai multe orașe ale Ioniei. Carl Roebuck (*Classical Philology*, 1950, p. 236 și urm., și *Ionian Trade and Colonization*, New-York, 1959, p. 135) a observat, cercetînd structura coloniei de la Naukratis la care au luat parte și cîteva cetăți ioniene: „among the East Greeks and Ionians. in particular, there had been more experience of unity than in the mainland Greece... In the process of growth, they had absorbed other Greeks and the natives into their citizen bodies and had created a clearly marked cultural *koine*”. Acțiunea unor orașe ioniene în coloniile pontice este atestată nu numai prin ceramica lor, ci și prin existența

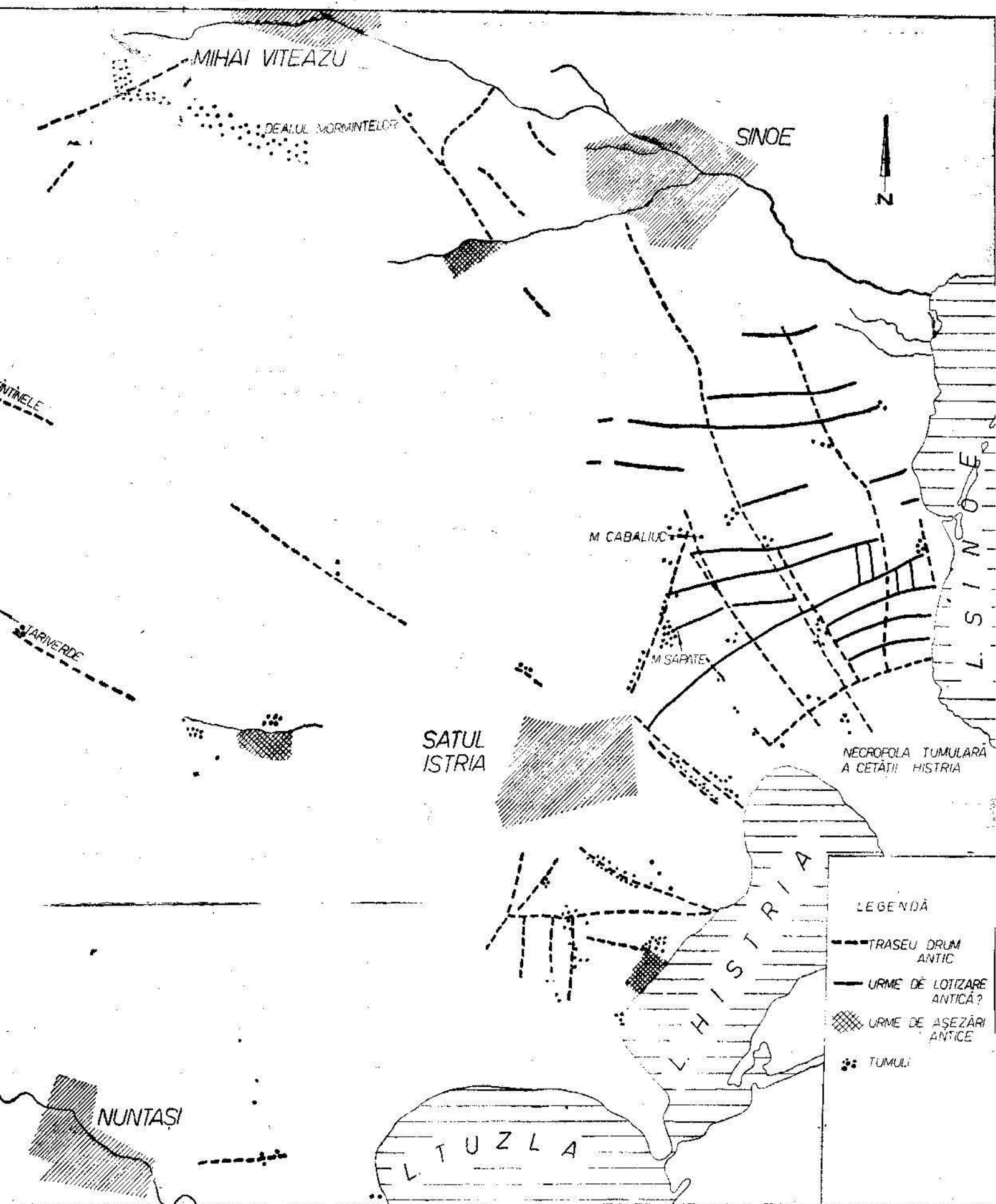
unor *ἀποικίαι*, fondate de Teos și Klazomenai. Recent, J. Boardman, *Grees Overseas*, 1964, p. 260, fig. 70 a) identifică un tip de *pithei* de uz funerar de la Berezan ca fiind fabricat chiar la Berezan de către coloniști originari din Chios și stabiliți în colonia mileziană curînd după anul 600 î. e. n. Naukratis a reprezentat desigur o formulă extremă a acestei colaborări panioniene, adaptată unor particularități ale Egiptului, dar ea nu este mai puțin o indicație a gamei acestei colaborări.

Pl. 2 Mozaic aerofotografic al necropolei tumulare a Histriei, cu zonele învecinate.

de categorie socială, legate de dezvoltarea economică a polisului au trebuit ele înșile să fie luate în considerare. Documentele de care dispunem nu ne ajută să pătrundem decît incidental, și pentru anumite orașe „privilegiate“, în asemenea probleme. Condiții similare au trebuit însă să existe și în alte orașe coloniale, la formarea cartierelor de locuințe sau mai precis a *insulelor*, elementul primordial în planul orașului grec.

Nu cumva aceleași criterii au predominat și în atribuirea loturilor funerare? Fără a putea da un răspuns la această întrebare, considerăm că în cimitirul de la Histria cercetarea poate fi dirijată în această direcție. Examenul exhaustiv al unor parcele și scoaterea la lumină a *tuturilor* resturilor funerare aflate în cuprinsul lor poate, credem, duce la cunoașterea structurii acestor loturi funerare. Pe baza unor asemenea rezultate se va putea încerca un examen sociologic al grupelor de morminte, pornind de la metoda cercetării cimitirelor, introdusă de școala germană și continuată cu atîta succes, de către arheologii maghiari, în cimitirele maghiare și avare. Deși, după știința noastră, un asemenea examen nu a fost încercat pînă acum în nici un cimitir grecesc, aceasta nu ne poate împiedica de a-l încerca la Histria, în condițiile favorabile în care se găsesc cimitirele acestei colonii. Se știe că una din dificultățile metodei sociologice ține tocmai de stabilirea limitelor topografice ale grupărilor de morminte. Or descoperirea urmelor parcelării funerare este în măsură de a înlesni considerabil cercetarea. Fără a putea augura, de pe acum, asupra succesului acestei metode în cercetarea unei societăți atît de evoluate ca aceea a unei colonii grecești, credem că descoperirile aerofotografice ne îndreptățesc, chiar ne obligă, să o încercăm în cimitirul tumular de la Histria.

Schița drumurilor antice din teritoriul rural al Histriei, identificate pe fotografiile aeriene